

Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ТА НОРМ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Досліджено системоутворюючу роль правових цінностей та норм у вітчизняному державотворенні. Проаналізовано національну ідею українського народу у ціннісному вимірі. Визначено особливості взаємодії правових та моральних цінностей як підґрунтя державотворення. Обґрунтована необхідність розробки національної правової ідеології у контексті сучасних завдань розбудови української держави.

Ключові слова: цінності, правові цінності, моральні цінності, правові норми, національна ідея, державотворення, правова ідеологія.

Актуальність проблеми. Державотворчий процес у сучасній Україні базується на декількох системоутворюючих чинниках, одним із яких є правовий. Вочевидь, перманентне відтворення правових норм та цінностей у всіх сферах суспільного життя є запорукою динамічного поступу нашої держави. У сучасних умовах актуалізується проблема не лише виконання існуючих законів, а й створення нових, що відповідають потребам подальшої розбудови української держави. Разом з тим правові норми повинні ґрунтуватися на чіткій аксіологічній основі, що сприятиме їх утвердженню у суспільній практиці. Правові цінності та норми створюють систему координат державотворчого процесу, «цементують» його підвалини.

Виходячи з означеного вище, ми **ставимо за мету** проаналізувати роль і місце правових цінностей та норм у розбудові української держави на сучасному етапі.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Характеризуючи сутність правових цінностей, варто зазначити, що у загальному розумінні цінність – це людський вимір речей, це ставлення до них людини з позиції своїх потреб та інтересів. Тому цінність – це поняття, що визначає позитивне чи негативне значення об'єкта саме для людини. Цінності об'єктивні за своїм змістом, але вони завжди переживаються і сприймаються суб'єктивно [1, с. 155–156].

У свою чергу, правові цінності – це конкретні соціально-правові явища, правові засоби і механізми. Право і правові норми, безумовно, є також цінністю та входять у коло ціннісних явищ, воно виступає об'єктом ціннісних відносин. Ціннісний аспект права розуміється як певна свобода вибору лю-

диною своєї поведінки у процесі досягнення своїх цілей. Отже, правові цінності – це:

- конкретне вираження власної цінності права в практичному житті людей;
- визначеність і гарантованість прав, безпека людини в конфліктних ситуаціях, забезпечення істини, правди при вирішенні юридичних питань;
- фундаментальні природні права людини, основоположні демократичні правові принципи;
- особливі правові засоби і юридичні механізми (все, що відносять до юридичного інструментарію), що забезпечують цінності права, гарантування прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного та індивідуального регулювання та ін. [2, с. 29].

Правові цінності – це пережиті людьми та визначені культурою форми їх позитивного ставлення до правової системи суспільства, що зумовлюють вибір поведінки, відповідний цій системі, а також юридичну оцінку подій. Ціннісне ставлення в праві – складний, багаторівневий феномен, який визначається структурою правового життя і включає як первинні бажання й переваги у сфері права, так і усвідомлений і раціонально виражений вибір правової поведінки. Правові цінності обґрунтовуються за допомогою ціннісних критеріїв, які в процесі розвитку цивілізації зазнають змін у діапазоні від пріоритету суспільного блага до усвідомлення значущості й цінності особистості [3, с. 12–13].

Вочевидь, від розуміння сутності правових цінностей, їх сприйняття громадянами та елітою суспільства залежить змістовне наповнення державотворчих процесів. До певної міри, градація правових цінностей та їх суспільна роль детерміновані методологічними підходами до праворозуміння: позитивістське або природно-правове. Домінування позитивістської парадигми у розумінні права стало однією з причин поширення у ХХ ст. тоталітарних та авторитарних політичних режимів, керманічі яких часто-густо нехтували природно-правовими цінностями й нормами, підміняючи їх так званою «політичною доцільністю» та ідеологічними постулатами.

На думку дослідників, унаслідок післявоєнного «ренесансу» природного права сталася антитоталітарна переінтерпретація природно-правових ідей та цінностей. Провідна роль представників природного права у правовій критиці тоталітаризму й тоталітарного законодавства, активне розроблення з таких антитоталітарних (у тому числі з ліберально-демократичних) позицій проблем природних і невідчужуваних прав і свобод людини, цінності права, гідності особистості, правової держави тощо помітно підвищили престиж природно-правової ідеології в суспільній думці повоєнної Європи, посилили її теоретичні позиції і практичний вплив у багатьох сферах політичного та право-

вого життя (законодавство, правозастосовний процес, правосуддя тощо) [4, с. 115–116].

У вітчизняній науковій спільноті, серед громадських активістів та державних діячів на початку 90-х рр. ХХ ст. значно посилилася природно-правова тенденція у розумінні закону та права, що перш за все відобразилось у прийнятій у 1996 р. Конституції України, в якій утверджувався захист прав і свобод людини, демократичні правові цінності та стандарти.

Репресивний характер тоталітарного політичного режиму знайшов свій прояв у першу чергу у значному моральному приниженні людини, катастрофічному зменшенні можливостей для її самореалізації. Саме тому критика тоталітаризму була спрямована на відновлення такої морально-правової цінності, як гідність людини. На думку О. Бандури, гідність виступає мірою ствердження в людині особистісного начала. У структурі особистості й у практичній поведінці гідність реалізується через такі чесноти, як самодостатність, самостійність, незалежність, відповідальність, вимогливість до себе та до інших тощо. Поняття гідності людини пов'язується в основному з цінністю людини та оцінкою її значення і місця у суспільстві та державі [5, с. 27].

Одним із головних уроків тоталітаризму стало розуміння необхідності забезпечення гідності людини, недопущення її приниження державними інституціями під різними приводами. Безсумнівно, державотворчий процес повинен бути спрямований (беручи до уваги інші важливі пріоритети) на забезпечення честі та гідності людини, її творчий розвиток у правовий спосіб.

З цього приводу у Конституції України наголошується: «Усі люди є вільні, рівні у своїй гідності та правах» (ст. 21); «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» (ст. 28); «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» (ст. 68) [6, с. 9, 10, 22].

Разом з тим ми не можемо зводити ціннісне підґрунтя державотворення лише до гідності людини, варто втілювати у життя й інші морально-правові та соціальні цінності, зокрема такі, як справедливість, свобода, законність, рівність, толерантність та ін.

Отже, державотворчий процес стає більш дієвим та динамічним саме тоді, коли шляхом прийняття необхідних законів утверджуються гуманістичні правові цінності, які відповідають інтересам людини та суспільства.

Варто зауважити, що вкорінення правових цінностей у суспільній діяльності та практиці державного будівництва сприяє подоланню деформацій

правосвідомості й правової культури особливо у країнах, які реформують політико-правову систему.

Для України вкрай важливою залишається проблема подолання правового нігілізму не стільки серед пересічних громадян, скільки серед державних службовців, політиків вищого рангу тощо. Оскільки саме приклад останніх мав би всіляко сприяти утвердженню правових цінностей та стандартів державницького мислення у суспільній свідомості.

На переконання науковців, суспільна небезпечність елітарного правового нігілізму полягає у такому: 1) відповідно до Конституції та чинного законодавства правляча еліта наділена широким колом державно-владних повноважень, що може призвести (і призводить) до порушення прав і свобод пересічних громадян внаслідок корупції, популізму та протекціонізму тощо; 2) представники еліти під час здійснення державно-владних повноважень мають право приймати кардинальні та глибокі за обсягом рішення у сфері правотворчості, виконавчо-розпорядчій, контрольно-наглядовій сферах, а тому й наслідки прояву правового нігілізму тут є більш небезпечними не тільки для окремої особи, а й для суспільства та держави у цілому. Так, видання колізійних, а іноді й протилежних один одному законів тягне за собою нейтралізацію правових приписів або «вибіркове» їх застосування у власних відомчих чи групових інтересах [7, с. 107].

Подолання правового нігілізму та утвердження демократичних правових цінностей є необхідною умовою реалізації євроінтеграційних планів нашої держави на сучасному етапі. Вочевидь, європейський вектор вітчизняного державотворення потребує зміни ціннісно-правових настанов у суспільній свідомості та у світобаченні представників політичного класу.

На думку фахівців, практична реалізація планів євроінтеграції необхідно вимагає наявності в українському суспільстві не тільки певних економічних і соціально-політичних передумов, але й адекватного змісту ментальності, культури, припускає не тільки і не стільки ревізію позитивного права, скільки зміну фундаментальних, історично сформованих зразків сприйняття, суджень, поведінки, комунікативних кодів, які їх супроводжують, у тому числі і так званого правового нігілізму [8, с. 37].

Демократичний вектор українського державотворення потребує посилення ролі права у суспільних відносинах, створення реформаторських законів та забезпечення їх дієвості як запоруки захисту прав і свобод людини.

Як зауважує А. Боднар, демократія, рівність можливостей, свобода слова, подолання правового нігілізму, реформа правової системи – ці європейські цінності поділяються українським суспільством, але їх повного розуміння поки що немає. Тому в цій сфері необхідна послідовна і копітка робота з під-

несення правової культури суспільства, утвердження ролі права в його житті. Саме прогрес у цій сфері є визначальним індикатором серйозності намірів європейського вибору України [9, с. 113–114].

Втілення європейських правових цінностей та норм у вітчизняний державотворчий процес повинно мати комплексний характер, який передбачає їх взаємодію з політичними, економічними й духовними аксіологемами, що забезпечуватиме системність у розбудові української держави. Найважливішими загальноєвропейськими цінностями є такі:

- різноманітність: у культурному, етнічному, регіональному, національному, лінгвістичному і релігійному вимірах;
- свободи та права людини;
- добробут, ринкова економіка та приватна власність;
- мир та безпека;
- представницька парламентська демократія і верховенство права;
- відповідальність і соціальна справедливість;
- солідарність, толерантність і плюралізм;
- збережені культурні традиції, громадянське суспільство і патріотизм [10, с. 27].

Вочевидь, системоутворююча роль правових цінностей та норм найбільш рельєфно може проявитись саме у взаємодії з іншими цінностями, зокрема моральними й духовними. Справжнє піднесення права та правових цінностей можливе лише у поєднанні з духовно-моральним розквітом нації, оскільки лише вільні особистості та суспільство з високим рівнем правосвідомості здатні зрозуміти інструментальну й духовну важливість права, застосувати його норми у повсякденному житті. На переконання Б. Кістяківського, правові цінності й норми базуються на спільних з мораллю цінностях, головними з яких є свобода і справедливість. Головне значення для права, визнає Б. Кістяківський, мають етичні цілі, які в ньому діють і визначають його природу. Дві етичні цілі, які право намагається втілити в собі найповніше і найдосконаліше – це свобода і справедливість [11, с. 397].

Фактично правові, політичні й моральні цінності є підґрунтям упорядкування відносин у трикутнику «демократична держава – суспільство – громадянин», забезпечуючи, в першу чергу, права та свободи людини.

З цього приводу Л. Чекаленко та М. Васильєва зазначають, що сьогодні можна вважати універсальною, за рідкісним винятком, доктрину пріоритету прав людини над національним суверенітетом. Завершення глобальної ідеологічної боротьби між двома світовими устроями дало змогу по-новому поглянути на домінуючі у світі духовні цінності, співвідношення між правами окремої людини та благополуччям суспільства, національними і глобальними

ідеями. Одними з перших на порядку денному розвитку соціуму перебувають завдання морального ренесансу. Неперевершене значення мають результати пошуку національної ідеї, що поєднує специфічні та загальнолюдські цінності. Цей процес відбувається по суті в усіх посткомуністичних суспільствах, у тому числі й в Україні. Можна передбачити, що у XXI ст. саме духовний розквіт держави визначатиме її місце та роль у світовому співтоваристві. У другу чергу йтимуть матеріальне благополуччя та військова міць [12, с. 16–17].

На нашу думку, правові цінності та норми наповнюють конкретним змістом українську національну ідею, реалізація якої полягає у розвитку демократичної, правової та соціально-орієнтованої держави.

Науковці стверджують, що під національною ідеєю слід розуміти основну думку щодо природи нації та перспектив її розвитку. Національна ідея може виражатися в межах таких ідеологій, як націоналізм, неолібералізм, консерватизм, соціал-демократія. На початку встановлення державної незалежності і трансформаційного процесу національна ідея виражається через ідеологію націоналізму. Разом з тим національна ідея має включати аспекти ліберальної і соціал-демократичної ідеології. Українська національна ідея була в основному сформульована на базі націонал-демократичної ідеології, в межах якої основна увага концентрувалася на етнокультурних пріоритетах. Після Помаранчевої революції національна ідея набула євроатлантичної спрямованості. Сьогодні, в умовах реальної загрози для України бути інтегрованою у євразійський простір і надовго зберегти слов'яно-православну цивілізаційну ідентичність та олігархічну суспільну модель, ще гостріше постає проблема реалізації національної ідеї у євроатлантичному контексті. Для цього необхідно якнайшвидше створити правові умови для розбудови інститутів політичної демократії, верховенства права, вільного ринку та громадянського суспільства. Така мета є досяжною лише за умови потужного громадського тиску на владу з тим, щоб вона рухалася в напрямі законодавчого забезпечення євроатлантичних норм, стандартів та цінностей [13, с. 314].

Продовжуючи означену вище логіку, варто зауважити, що ранжування правових цінностей як уособлення національної ідеї напряму залежить від ідеологічних постулатів, обраних провідниками державотворчого процесу. При цьому системоутворююча роль правових цінностей та норм буде полягати у законодавчому оформленні певних ідеологем, їх фіксації у вигляді інституційно забезпечених державницьких рішень. Разом з тим право повинно бути максимально віддалено від політики, забезпечуючи справедливість, рівність та свободу всім суб'єктам суспільних відносин.

У наш час серед науковців, політиків та громадських діячів точиться дискусія про змістовне наповнення національної правової ідеології, яка б базу-

валася на демократичних за формою та національних за змістом правових цінностях і постулатах.

Зокрема, М. Недюха підкреслює, що правову ідеологію варто розглядати у мультипарадигмальному вимірі, а також визначати її спроможність до соціально-правового позиціонування та конструювання соціального простору. У мультипарадигмальному вимірі правова ідеологія може бути з'ясована:

а) як система правових ідей, поглядів, концепцій і теорій, що відображають інтереси соціальних груп суспільства;

б) як цілісне соціально-правове утворення, що працює на забезпечення виконання базових функцій суспільства, формування громадянського суспільства та правової держави;

в) як соціокультурне явище, актуалізоване соціальною групою чи індивідом, що дозволяє вийти на відповідні визначення її сутності, функції, призначення в соціумі [14, с. 6–7].

Правові цінності становлять стрижень правової ідеології, створюючи світоглядне підґрунтя для її існування. Правові цінності конституують соціальний простір та визначають стратегію розвитку держави як правового феномену.

З точки зору Р. Калюжного, зміст правової ідеології є широким і багатоманітним, вона містить у собі багато компонентів: це і стратегія законодавства, і принципи правового регулювання, і конституційне будівництво, адміністративно-правова та судово-правова реформи, і захист прав людини, і вдосконалення виборчого права, основ демократії, державності, зміцнення правозаконності, правопорядку і багато іншого. Основною ідеєю правової ідеології, на думку вказаного дослідника, повинна виступати ідея природного права. Природно-правова складова правової системи відображає витоки права як невід'ємної якості людського буття, у якій закладена та міра свободи, обумовлена природою і людським спілкуванням, яка необхідна для нормального існування людини, відповідно звідси комплекс природних прав і обов'язків: право на життя, власність, особисту незалежність, щастя, обов'язок не посягати на життя, власність, свободу іншої людини. Ідея природного права виступає не тільки як надійний засіб обмеження всевладдя, але й як інструмент соціального захисту людини у державі [15, с. 32–33].

Отже, правова ідеологія як підґрунтя державотворення має вбирати в себе базові правові цінності, корелюючи їх із політичними, економічними та духовними імперативами розвитку української нації.

Висновки. Підводячи підсумки нашої наукової розвідки, зазначимо, що системоутворююча роль правових цінностей та норм безпосередньо корелюється з політичними, економічними й духовними орієнтирами розвитку дер-

жави. У концентрованому вигляді правові цінності представлені у національній ідеї та правовій ідеології, які слугують світоглядним підґрунтям державотворення. Вітчизняний державотворчий процес, обтяжений тоталітарним минулим, має базуватися на демократичних правових цінностях, втілення яких дозволить реалізувати євроінтеграційні плани нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сілаєва Т. О. Філософія : [курс лекцій] / Т. О. Сілаєва. – Тернопіль : СМП «Астон», 2000. – 160 с.
2. Соломчак Х. Б. Соціальні та правові цінності як детермінанти позитивної правової відповідальності / Х. Б. Соломчак // Наше право. – 2014. – № 1. – С. 27–34.
3. Бабенко А. Н. Правовые ценности и освоение их личностью : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. Н. Бабенко. – М., 2002. – 46 с.
4. Івашев Є. В. Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини / Є. В. Івашев // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 112–120.
5. Бандура О. О. Системні взаємозв'язки правових цінностей (загальний нарис) / О. О. Бандура // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 26–33.
6. Конституція України. Прийнята на 5 сесії Верховної Ради України 2 червня 1996 р. – К. : Укр. правн. фундація, 1996. – 63 с.
7. Ганьба Б. Елітарний правовий нігілізм: окреслення визначення, суспільна небезпечність і класифікація / Б. Ганьба // Підприємництво, госп-во і право. – 2011. – № 6. – С. 106–109.
8. Дзьобань О. П. Правовий нігілізм як феномен ціннісного відношення до права / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Гуманітар. часопис. – 2006. – № 3. – С. 34–40.
9. Боднар А. О. Аналіз державної євроінтеграційної політики: політико-правовий аспект / А. О. Боднар // Наук. зап. Ін-ту законодавства Верхов. Ради України. – 2014. – № 5. – С. 111–115.
10. Марусик Я. Шлях України до європейської інтеграції / Я. Марусик // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 7. – С. 27–31.
11. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Богдан Аклександрович Кистяковский. – СПб. : Рус. Христиан. гуманитар. ин-т, 1998. – 800 с.
12. Чекаленко Л. Європейські цінності, що засновані на духовній, моральній та історичній спадщині народів Європи / Л. Чекаленко, М. Васильєва // Зовн. справи. – 2013. – № 10. – С. 14–17.
13. Рутар С. М. Яка національна ідея потрібна Україні? / С. М. Рутар // Вісн. Львів. комерц. акад. Серія : Гуманітарні науки. – 2013. – Вип. 11. – С. 310–315.
14. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : монографія / М. П. Недюха. – К. : МП Леся, 2012. – 400 с.

15. Калюжний Р. А. Проблеми і перспективи розвитку національної правової ідеології в умовах глобалізації / Р. А. Калюжний // Юрид. вісн. Повітр. і косміч. право. – 2014. – № 4. – С. 31–35.

СИСТЕМООБРАЗУЮЩАЯ РОЛЬ ПРАВОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ И НОРМ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Калиновский Ю. Ю.

Исследована системообразующая роль правовых ценностей и норм в отечественном государственном строительстве. Проанализирована национальная идея украинского народа в ценностном измерении. Определены особенности взаимодействия правовых и нравственных ценностей как основы государственного строительства. Обоснована необходимость разработки национальной правовой идеологии в контексте современных задач развития украинского государства.

Ключевые слова: ценности, правовые ценности, нравственные ценности, правовые нормы, национальная идея, государственное строительство, правовая идеология.

SYSTEM-FORMING ROLE OF LEGAL VALUES AND NORMS IN DOMESTIC STATE-BUILDING

Kalinowski Y. Y.

Was investigated the system-forming role of legal values and norms in domestic state-building. It is alleged that gradation legal values and their social role determined methodological approaches to thinking: positivist or natural and legal. The dominance of the positivist paradigm in understanding the law contributed to the spread of the twentieth century totalitarian and authoritarian political regimes whose leaders rejected natural law values and norms, replacing their so-called «political expediency» and ideological tenets. Repressive totalitarian political regime found its expression in the first place a significant moral person humiliation, catastrophic possibilities for its fulfillment. That is why the criticism of totalitarianism aims to restore such moral and legal values as human dignity.

Was indicated that the rooting of democratic values in the public law and practice of nation-building helps overcome strains of legal awareness and legal culture of the population especially in countries that are reforming their political and legal system. For Ukraine, the crucial problem is legal nihilism overcoming, not only among ordinary citizens as among civil servants, senior politicians and so on. Since it is an example of the latter would encourage the establishment of legal values and statist thinking standards.

Was proved that the system-forming role of legal values and norms most clearly manifests in collaboration with other values, especially moral and spiritual. The real upsurge of law and legal values is only possible in conjunction with the spiritual and moral nation flourishing, because exactly free individuals and society with a high level of justice are able to deeply understand the importance of instrumental and spiritual rights standards, apply it in daily life.

Was analyzed the national idea of the Ukrainian people in terms of values. The legal values and norms filled with concrete content the Ukrainian national idea implementation of which is the development of democratic, legal and socially-oriented state. The ranking of legal value as the embodiment of the national idea depends on ideological postulates which were elected by leaders of state-building process. Wherein the role of legal values and norms will be to design specific legislative ideology, fixing them as institutionally secured state-building decisions. Along with that the law should be maximally remote from the politics, ensuring justice, equality and freedom for all units of public relations.

Was grounded the necessity of developing a national legal ideology in the context of contemporary problems of development of the Ukrainian state. In its turn, the legal values are the core of legal ideology, creating an ideological basis for its existence. Legal values constitute the social space and determine the development strategy of the state as a legal phenomenon. The content of legal ideology is poly-aspect and incorporates the following components: strategy legislation, regulation principles, the constitutional construction, administrative, legal and judicial reform, human rights, improvement of the electoral law, the foundations of democracy and statehood, strengthening the rule of law and order.

Key words: *values, human values, moral values, law, national idea, state-building, legal ideology.*

